

De hofkapel van vorst Kraft Ernst in Oettingen-Wallerstein

Muziekbeoefening aan een klein Zuid-Duits hof aan het eind van de 18de eeuw.

door Günther Grünsteudel

afbeelding 1: Oettingen (Zuid-Duitsland)

1. Inleiding

Het grondgebied van het graafschap Oettingen valt met een oppervlak van slechts 850 km² ongeveer samen met de vlakte van het komvormige landschap van de Nördlinger Ries. Sinds het einde van het oude rijk wordt het doorsneden door de grens tussen Beieren en Württemberg. In de 18de eeuw was het graafschap in bezit van vier linies van het huis elk met eigen regeringen en residenties. Terwijl zich aan de hoven van de vorsten van Oettingen-Oettingen (uitgestorven in 1731), van de graven van Oettingen-Baldern (uitgestorven in 1798) en de graven van Oettingen-Spielberg slechts een bescheiden muziekleven ontwikkelde, behoorde de hofkapel van vorst Kraft Ernst in Oettingen-Wallerstein in het laatste kwart van eeuw tot de toonaangevende hoforkesten in Zuid-Duitsland.

afbeelding 2: Christian Friedrich Daniel Schubart

Christian Friedrich Daniel Schubart, die het hof van Wallerstein in de jaren rond 1770 meerdere malen bezocht, karakteriseert de hofkapel met de volgende woorden:

'Seitdem dieses uralte gräfliche Haus in den Fürstenstand erhoben wurde, seitdem blüht die Musik daselbst in einem vorzüglichen Grade. Ja, der dort herrschende Ton hat ganz was Originelles, ein gewisses Etwas, das aus welschem und deutschem Geschmack, mit Caprisen durchwürzt, zusammen gesetzt ist.'

Hoewel de geschiedenis van de Wallersteinse hofkapel vanaf het bescheiden begin nog vóór 1750 tot haar ondergang in het eerste kwart van de 19de eeuw een tijdspanne van ongeveer 80 jaar omvat, wil ik mij hier concentreren op de ware bloeitijd van het orkest onder vorst Kraft Ernst, die in 1773 de troon besteede en in 1802 stierf.

2. Geschiedenis

Een eerste bewijs van muziekbeoefening aan het hof in Wallerstein stamt uit het midden van de 18de eeuw. Het is de boedelinventaris van de nalatenschap van de in 1744 gestorven Graaf Johann Karl Friedrich (1715-1744), die 33 muziekinstrumenten

en – weliswaar slechts beknopt opgesomd – enige honderden muziekwerken bevat waarvan op dit moment ieder spoor ontbreekt. In 1745 kwam zijn jongere broer Philipp Carl (1722-1766) aan de regering. Over zijn hofkapel weten we al iets meer, zoals bijvoorbeeld de namen van leden van de kapel, zoals o.a. hoornist Johann Türschmidt (1725-1800) en violist Franz Xaver Pokorny (1728-1794). Zij stamden allebei uit Bohemen en na de dood van de graaf vertrokken zij naar het hof van vorst Alexander Ferdinand von Thurn-und-Taxis in Regensburg. Ignaz von Beecke (1733-1803), die later tot leider van de hofmuziek zou opklimmen, kwam in 1759 als luitenant in het Oettinger contingent van het Württembergse Kreisdragonerregiment naar Wallerstein, waar hij in 1763 bevorderd werd tot Hauptman.

De belangrijkste taken van de kleine hofkapel – over de grootte ervan kan men slechts speculeren – lagen op het gebied van tafel-, kerk- en jachtmuziek. Graaf Philipp Carl benutte zijn contacten met de hoven van o.a. Mannheim, Stuttgart en München om composities van de daar werkzame componisten te verwerven. In de voormalige hofbibliotheek is uit deze tijd een klein bestand bewaard gebleven aan werken van Mannheimers als Holzbauer, Richter en Johann Stamitz, van de Stuttgarter hofkapelmeester Jomelli en andere componisten zoals Jan Zach en Pieter Van Maldere. Goede contacten bestonden er naar alle waarschijnlijkheid ook met Leopold Mozart in Salzburg, van wie in de collectie in Wallerstein ongeveer 30 afschriften, voornamelijk van symfonieën, bewaard zijn gebleven,

afbeelding 4: Kraft Ernst

Haar grote tijd beleefde de hofkapel in Wallerstein onder de zoon van Philipp Carl, Kraft Ernst (1748-1802). Al een jaar na de dood van zijn vader gaf de toen 18-jarige zijn hofmeester te kennen dat het zijn bedoeling was 'd'avoir un jour une belle musique'. Maar voor het zover was diende hij eerst zijn universitaire studies in Straatsburg en Göttingen te voltooien. En vanaf 1768 maakte hij een jarenlange Grand Tour door Engeland, Frankrijk en Italië. Een reis, die hem de gelegenheid bood de belangrijkste orkesten te leren kennen en muzikanten van betekenis te ontmoeten, zoals vader en zoon Mozart, die hij in 1770 in Italië leerde kennen.

Op 3 augustus 1773, zijn 25ste verjaardag, aanvaardde graaf Kraft Ernst de regering. Een half jaar later verhef keizer Joseph II het graafschap tot vorstendom. Tijdgenoten beschrijven Kraft Ernst als een man met ontwikkeling en smaak. Historicus Karl Heinrich von Lang bijvoorbeeld, in zijn jeugd hulpje in de vorstelijke bibliotheek en later enige tijd kabinetssecretaris van Kraft Ernst, schrijft in zijn memoires:

'Der Fürst Kraft Ernst war ein Mann von vielem Geist, schöner äußerlicher Gestaltung und Gewandtheit, nicht ohne einigen fürstlichen Stolz [...] Seine frühere wissenschaftliche Bildung war eine französische.'

De dure liefhebberijen van Kraft Ernst, waaronder ook het verzamelen van boeken en kunstschaten, brachten voor het kleine vorstendom (rond 1800 telde het slechts 36.000 inwoners) aanzienlijke financiële problemen met zich mee. Musicograaf-componist Carl Ludwig Junker schrijft over Kraft Ernst:

'Er scheint ein Freund von Pracht zu seyn. [...] So besitzt er außer Malereyen, auch eine ausgesuchte Sammlung von Kupferstichen und eine sehr zahlreiche, ausgesuchte Bibliothek. Er hat für Litteratur und Kunst sehr viel gethan, aber er besitzt auch selbst Geschmack und Kenntnisse.'

afbeelding 3: Antonio Rosetti

Vanaf het moment dat hij de regering aanvaardde, werkte Kraft Ernst hartstochtelijk aan de heropbouw van de hofkapel. Hauptmann Von Beecke, adjudant en vertrouweling van de graaf werd benoemd tot intendant van de hofmuziek. Bij de eerste muzikanten die in de herfst van 1773 voor de kapel werden aangeworven, hoorden violist Anton Hutti en hoornist Johannes Nisle, die beiden van de hofkapel in Stuttgart naar Wallerstein kwamen, en Antonio Rosetti, die als contrabassist werd aangesteld. Rosetti's talent als componist bleek al spoedig en Kraft Ernst deed alles om het te bevorderen. In 1781/82 mocht Rosetti op zijn kosten een studiereis van een half jaar naar Parijs maken. Een reis die Rosetti niet alleen benutte, om zich muzikaal te ontwikkelen, maar ook om belangrijke contacten te leggen. In de loop van de jaren 1780 verwierf hij zich als componist Europese faam.

In het voorjaar van 1774 volgden violist Anton Janitsch, een leerling van Gaetano Pugnani en Karl Joseph Toeschi, die voor zijn engagement in Wallerstein jarenlang lid was geweest van de hofkapel van de keurvorst van Trier in Koblenz. En cellist Josef Rejcha, die in 1785 concertmeester van het orkest van de Keulse keurvorst Maximilian Franz in Bonn werd. Bovendien hoboïst Josef Fiala, die nadien in München, Salzburg, Wenen en Rusland werkte, alvorens zich als 'Fürstlich Fürstenbergischer Kammermusicus' in Donaueschingen te vestigen. Als laatste de al genoemde eerste hoornist Johann Türschmidt, die uit Regensburg naar Wallerstein terugkeerde. De gemiddelde leeftijd van de nieuw geworven hofmuzikanten lag, als men de beide hoornisten Türschmidt (*1725) und Nisle (*1731) buiten beschouwing laat, onder de 25 jaar. Het aantal Boheemse muzikanten was met Fiala, Janitsch, Rejcha, Rosetti en Türschmidt vanaf het begin af aan relatief hoog en zou dat, in het bijzonder bij de blazers, ook tot aan het einde van de bloeitijd van de kapel blijven. In korte tijd was het ambitieuze plan van Kraft Ernst om in Wallerstein een orkest dat zijn vorst eer aandeed op te richten werkelijkheid geworden. In de 'Deutsche Merkur' van december 1776 werd vooral gewezen op de verdiensten voor de kapel van Beecke:

'Die vortrefliche Kapelle, die Er [Beecke] in Wallerstein gebildet hat, zeugt von dem Einfluß eines solchen Genies auf seine Untergebene. Ihr Vortrag ist Seelensprache, und wer dabey ungerührt bleiben kann, ist alles musikalischen Eindrucks gewiß unfähig. '

In maart 1776 overleed na een huwelijk van amper anderhalf jaar de jonge echtgenote van Kraft Ernst, Marie Therese (1757-1776), de oudste dochter van vorst Carl Anselm von Thurn und Taxis. Ze was pas 19 jaar oud. Na de begrafenis, waarvoor Rosetti een Requiem componeerde dat in de late 18de eeuw erg geliefd werd, schortte de vorst de werkzaamheden van de hofkapel op. Hij vertrok zelfs voor enige maanden naar Metz in Lotharingen, waar zijn vrouw het Ursulinen-internaat had bezocht en waar hij haar had leren kennen. 'Mein gar zu hartes Unglück', schreef hij, 'gehet mir viel zu nahe, als daß ich länger im Stande mich befinde, bei meinem ohne dem zerrütteten Finanzen-Etat mich hier aufzuhalten'.

Naar het zich laat aanzien heeft vorst Kraft Ernst zich pas rond het jaar 1779/80 weer in sterkere mate met zijn hofkapel bezig gehouden.

Mogelijkerwijs stond ook de 'Finanzen-Etat' (financiële situatie) van het vorstendom hem pas nu weer de nodige vrijheid van handelen toe. Sommige van de meest spraakmakende hofmuzikanten, waaronder Fiala, Nisle en Janitsch, hadden Wallerstein intussen verlaten.

Tot de vanaf 1780 nieuw geëngageerde hofmuzikanten hoorden de in Praag geboren hoboïst Gottfried Klier en de hoornisten Joseph Nagel und Franz Zwierzina, eveneens uit Bohemen. Beecke had hen in Wenen in de kapel van graaf Palm ontdekt. Daarnaast de in Wallerstein geboren fluitist Alois Ernst, wiens vader tot het hofpersoneel behoorde en al had meegespeeld in de kapel van Philipp Carl. En sinds 1783 tenslotte ook fagottist Christoph Hoppius uit Rastatt. Deze vijf blazers, stuk voor stuk meesters in hun vak, vormden vanaf dat moment het 'hart' van het orkest in Wallerstein. Met uitzondering van Klier, die aan het eind van de jaren 1780 om gezondheidsredenen zijn instrument moest opgeven, bleven allen tot het eind van de bloeiperiode (en langer) aan de hofkapel verbonden.

Centraal in het muziekleven aan het hof van Oettingen-Wallerstein stonden de hofconcerten. Althans vanaf de jaren 1780 werden die meestal op zondag gegeven, 's winter in Wallerstein, het residentie-stadje, dat rond 1800 ongeveer 1200 inwoners telde en 's zomers in de vorstelijke zomerresidentie Hohenaltheim. Twee programmablaadjes uit het jaar 1786 zijn bewaard gebleven. Eén daarvan geef ik hier kort weer. Op het hofconcert van 2 maart van dat jaar stond als eerste werk een symfonie van Carl Stamitz op het programma, gevolgd door een Aria van hofmuzikant Feldmayr en een pianoconcert van Von Beecke. Na de pauze klonk als eerste een fagotconcert van Rosetti, gevolgd door een hoornconcert van voormalig hofmuzikant Fiala. Het slot werd gevormd door een symfonie van Haydn. Werk van de 'eigen' hofmuzikanten nam kennelijk een prominente plaats in het repertoire van de hofkapel in (ik kom daar nog op terug). De concerten in Wallerstein vonden waarschijnlijk plaats in de feestzaal van het nieuwe slot. In Hohenaltheim werd na 1750, geheel volgens de toenmalige inzichten een vrijstaande concertzaal gebouwd, die in de loop

van de 19de eeuw weer werd afgebroken. Naast de hofconcerten verlangde vorst Kraft Ernst muziek tijdens de maaltijd en dikwijls daarna nog kleine 'Concerte' die, zoals Karl Heinrich von Lang vermeldt, von keinem Höfling leicht versäumt werden durften. Leden van het hoforkest speelden bovendien mee in de plaatselijke kerkmuziek, de kapel musiceerde bij hoffeesten en de blazers gaven serenades in de openlucht. Van een operatheater moest de vorst, hoewel hij een zwak voor het muziektheater had, hetgeen de talrijke operapartituren van o.a. Gluck, Piccinni, Salieri, Paisiello, Mozart en Grétry in de hofbibliotheek bewijzen, waarschijnlijk om financiële redenen afzien.

Ter compensatie reisde Kraft Ernst, zoals Leopold Mozart zijn zoon weet te berichten, blijkbaar regelmatig naar Mannheim: Manchmal gehet der Fürst Taxis und der Fürst Oettingen-Wallerstein nach nach Mannheim, um die Opera zu sehen.

Uitvoeringen van groot bezette geestelijke werken vonden soms plaats in de hofrijschool in het slotpark van Wallerstein, zoals de eerste uitvoeringen van de oratoria Der sterbende Jesus van Rosetti (1785) en Die Auferstehung Jesu van Ignaz von Beecke (1794).

3. Hiërarchie en organisatorische structuur

Ignaz von Beecke moet een behoorlijk interessante persoonlijkheid zijn geweest. Oorspronkelijk als dragonderofficier naar Wallerstein gekomen, maakte hij aan het hof als uitstekend en in brede kring gewaardeerd pianist, maar ook als componist en organisator al spoedig grote indruk. Gedurende dertig jaar, tot aan zijn dood in 1803 was hij werkzaam als 'Musikdirector' en intendant van de hofmuziek. Op zijn talrijke reizen, die hem in deze jaren steeds weer door Zuid-Duitsland, het Rijnland en naar Parijs, Berlijn en Wenen voerden, was hij steeds op zoek naar jong talent voor het hoforkest en naar muzikale noviteiten ter verbreding van het repertoire. Reizen, die hij dikwijls ook benutte voor eigen optredens als pianist. In de beginjaren was Beecke waarschijnlijk ook werkzaam als kapelmeester. Rond 1780 werd hij opgevolgd door cellist Josef Rejcha.

Na diens vertrek in 1785 naar Bonn droeg de vorst het ambt van kapelmeester op aan Antonio Rosetti, die de kapel kennelijk voordien al dikwijls had geleid.

Schubart althans beschouwde immers al rond 1784/85 het zeer hoge niveau van de kapel als zijn belangrijkste verdienste:

'Zum Ruhme des Wallersteinschen Orchesters verdient noch angemerkt zu werden, daß hier das musikalische Colorit viel genauer bestimmt worden ist, als in irgend einem andern Orchester. Die feinsten und oft unmerklichsten Abstufungen des Tons hat besonders Rosetti oft mit pedantischer Gewissenhaftigkeit angemerkt.'

Toen Rosetti in de zomer van 1789 als hofkapelmeester van de hertog van Mecklenburg-Schwerin naar Ludwigslust vertrok, werden zijn taken overgenomen door de in het Beierse Pfaffenhofen geboren violist en fluitist Johann Georg Feldmayr.

Omdat zowel de hofkalender als de akten van benoeming van het hof in Wallerstein ontbreken, zijn het vooral twee documenten, die ons over grootte en samenstelling van de kapel in de jaren rond 1780 inlichtingen verschaffen.

Allereerst de bijlage bij een memorandum aan de vorst van 4 mei 1785, dat Rosetti met het oog op de verbetering van de muziek in de parochiekerk van Wallerstein heeft opgesteld. In dit document somt Rosetti o.a. de leden van het hoforkest op. Ook vermeldt hij hun sala-rijs en doet voorstellen tot verhoging ervan.

Een tweede personeelsregister verscheen in augustus 1788 in de Musi-alische Real-Zeitung onder de titel 'Nachricht von der Fürstl. Wallersteinischen Hofkapelle'. De inleidende zinnen luiden als volgt: 'Wir machen diese Nachricht aus zwei Gründen bekannt! Erstlich: Die Musik am Wallersteini-schen Hofe, gehört unter die guten Musiken. Und zweitens ist von dieser Kapelle noch gar keine Nachricht bekannt.'

Volgens deze bronnen telde de kapel toentertijd ongeveer 25 musici: elf of twaalf violen, twee of drie altviolen, een violoncello, twee contrabassen en twee fluiten, hobo's, fagotten en hoorns. Een middelgrote hofkapel derhalve, getalsmatig ongeveer te vergelijken met Haydn's orkest bij vorst Esterhazy. Bovendien was het mogelijk werken te bezetten, die daarnaast nog klarinetten, trompetten en pauken vereisten. De violisten Franz Xaver Link en Joseph Beer konden desgewenst ook als klarinettist worden ingezet. Altviolist Johann Baptist Bezler en contrabassist Franz Marx speelden ook trompet. Als paukenist deed, indien nodig, de 'zeitige Regimentstambour' dienst, dus een lid van de militaire kapel van Wallerstein.

Als 'Erster Konzertmeister' fungeerde rond 1788 de uit Mergentheim (bij Würzburg) afkomstige, omstreeks 1780 in de kapel opgenomen cellist Paul Wineberger - tussen 1785 (het vertrek van Rejcha) en 1789/90 (de komst van Friedrich Witt naar de kapel) blijkbaar de enige cellist in hoofdbetrekking bij de kapel, die 'zugleich Direktor [...] der Fürstl. Jagd- und Tafelmusik' was.

De positie van tweede concertmeester werd in diezelfde tijd ingenomen door de violist Feldmayr: 'Zweiter Konzertmeister: Hr. Feldmaier, dirigiert das Orchester und singt zugleich die Tenorarien.'

Vocale muziek speelde aan het hof van Wallerstein slechts een ondergeschikte rol. Een operatheater was er - zoals eerder vermeld - niet. De kerkmuziek in de parochiekerk St. Alban was onder de sinds 1770 werkzame koorregent Johann Steinheber 'in gänzlichen Verfall geraten', zoals Rosetti het formuleerde. In het eerder genoemde memorandum van mei 1785 had hij gepleit voor de opvolging van Steinheber en de oprichting van een gesalarieerd, vokaal ensemble van tien man. Maar zijn aanbevelingen werden niet opgevolgd. De toenmalige koorregent bleef - waarschijnlijk om opportunistische redenen - op zijn post. De 'Musikalische Real-Zeitung' noemt in 1788 als kerk- en hofzangeressen de 'drie jongedames Steinhöber', de dochters dus van de koorregent. Hun medewerking werd zeer waarschijnlijk niet apart vergoed, maar was inbegrepen in het salaris van hun vader. Daarbij kwamen nog Feldmayr (voor de tenorpartijen) en altviolist Bezler, die ook als 'hofbassist' dienst deed - dus een bezetting die hoegenaamd geen extra kosten met zich mee bracht. Een dergelijke regeling schijnt tot aan het eind van de hofkapel in gebruik te zijn gebleven.

Lang niet alle leden van het hoforkest waren gesalarieerde beroeps-muzikanten, velen (vooral bij de strijkers) waren 'blos Bediente'. Violist Höfler bijvoorbeeld had als hoofdberoep dat van 'Hofbanketbakker'. Altviolist Bezler was hofschrijver en leraar aan de lagere school in Wallerstein.

'Nach damaliger Sitte' aldus de in Wallerstein opgegroeide Dominicus Mettenleiter 'bestand ein Theil der Mitglieder der fürstlichen Kapelle aus der Dienerschaft, und es wurde bei Anstellungen subalternen Diener und Livrée-Bediensteter auf ihre musikalische Bildung besondere Rücksicht genommen; so kam es nicht selten vor, dass der Hausknecht, welcher zugleich den Dienst eines Kalkanten versah, auch ein Instrument 'tractirte' und eine Stelle im Orchester einnahm.'

Vorst Kraft Ernst ondersteunde muzikale talenten naar vermogen. Jonge, getalenteerde leden van de kapel kregen van hem regelmatig de mogelijkheid een lange studiereis te maken om zich te laten bij-scholen. Eind jaren 1770 stuurde hij fluitist Ernst voor langere tijd naar Ansbach. Hoboïst Weinhöppel ging een tiental jaren later naar Friedrich Ramm in München. Na hun terugkeer bezetten beide muzikanten op hun instrument de eerste lessenaar. Violist Beer (Bär) zond de vorst in 1787 naar Würzburg, om klarinetlessen te nemen. Nadien werd hij in de kapel ook als klarinettist ingezet. Sterker: rond 1796 werd hij klarinettist in de gerenommeerde kapel van vorst Liechtenstein in Wenen. En zo zouden er nog veel meer voorbeelden zijn te geven.

4. Salarispositie

Vergeleken met het hof van de vorsten Thurn und Taxis in Regensburg, waarmee zowel intensieve contacten op kunstzinnig gebied, als familierelaties bestonden, blijft de bezoldiging van de muzikanten aan het hof van Wallerstein enigszins achter. Kon in Regensburg het jaar-inkomen - toeslagen niet meegerekend - tussen de 300 en 900 gulden, ja zelfs meer dan 1000 gulden bedragen, een musicus in de kapel van vorst Kraft Ernst verdiende in doorsnee tussen de 200 en de 300 gulden. Hier bovenop kwamen meestal toeslagen in natura, extra's voor woning, kleding etc. en de zogenaamde 'beamtentafel', die bij hoog gewaardeerde musici later vervangen werd door toelagen voor kost en wijn. De hoogste salarissen lagen in Wallerstein in de jaren rond 1780 (zonder de toeslagen) op ongeveer 400 gulden. En die werden uitsluitend toegekend aan die musici die, zoals de hoornisten Nagel en Zwierzina, door de vorst buitengewoon werden gewaardeerd. De enige twee uitzonderingen vormden Josef Rejcha, die bij zijn vertrek naar Bonn in 1785 een jaarsalaris van 750 gulden had, en fagottist Hoppius, aan wie na zijn terugkeer uit een korte dienstverband in Ludwigslust het aldaar betaalde jaarsalaris van 600 gulden werd toegekend. De naderhand internationaal gevierde Rosetti kreeg aanvankelijk slechts 216 gulden. Pas in de loop der jaren steeg zijn inkomen door toekenning van toeslagen en gratificaties tot 402 gulden.

Met dit salaris verliet hij in 1789 ook het kapelmeestersambt in Wallerstein. Na zijn benoeming tot hofkapelmeester van de hertog van Mecklenburg-Schwerin kwam hij in een geheel andere salarisschaal terecht: niet in de laatste plaats door handig te onderhandelen steeg zijn inkomen alles bij elkaar tot ongeveer het achtvoudige van zijn salaris in Wallerstein (rond de 3000 gulden).

Gezien de algemene inkomenssituatie in die tijd en de lage kosten voor levensonderhoud in het landelijke Wallerstein, betekenden de muzikantensalarissen wel is waar geen hongerloon, niettemin hadden veel hofmuzikanten schulden en konden slechts met behulp van leningen bij de vorst of geldelijke schenkingen hun situatie verbeteren. De dossiers van veel muzikanten zitten propvol met verzoekschriften, schuldbekentenissen en dergelijke. Er zijn tal van gevallen bekend -

ik noem hier slechts violist Janitsch, hoboïst Berwein en concertmeester Feldmayr -, waar volledig onder hun schulden gebukt gaande muzikanten geen andere uitweg meer zagen, dan bij nacht en ontij het hof te verlaten, in enkele gevallen met achterlating van vrouw en kinderen. Veel hofmuzikanten waren daardoor gedwongen, met optredens elders of - zoals in het geval van Rosetti - door verkoop van eigen werk extra inkomsten te vergaren. In 1786 vermeldt Rosetti in een verzoekschrift aan de vorst, dat hij tot dan toe met zijn 'Arbeiten außer Landes' 3286 gulden verdiend had. Zelfs intendant Beecke, na wiens dood op 2 januari 1803 zich niet minder dan 93 schuldeisers met vorderingen ter hoogte van in totaal 2391 gulden aandienden, werd blijkbaar door geldnood en schulden achtervolgd.

5. Repertoire

Het in de hofbibliotheek bewaard gebleven bestand aan muziekwerken stamt voor het grootste deel uit de tijd van vorst Kraft Ernst. Vrij kort nadat hij met de opbouw van zijn hofkapel begonnen was, schijnt hij ook iemand aangesteld te hebben om toezicht op de bladmuziek te houden. In 1777 noemt hofmuzikant Sebastian Albrecht Link zich nadrukkelijk 'Hochfürstl. Hofmusicus, auch Musikalien und Instrumenten-inspector' en na zijn dood in 1795 vermeldt zijn zoon Franz Xaver Link, dat aan hem 'die Aufsicht und Besorgung der Musikinstrumenten und Musikalien aufgetragen' is. Desondanks bestaat er uit de regeringsperiode van Kraft Ernst geen enkele catalogus van de aanwezige muziek. Onze kennis van het repertoire van de kapel berust grotendeels op de rekeningen van de verworven muziek en kwitanties van de hofkopiïsten, die voor de vervaardiging van kopieën per stuk werden gehonoreerd. Tussen het einde van de bloeiperiode van de kapel (1796/1802) en de eerste inventarislijst van de muziekstukken (1808) liggen onrustige jaren, jaren waarin het vorstendom Oettingen-Wallerstein zijn soevereiniteit kwijtraakte en de hofmuziek haar vroegere betekenis verloor. Wat in die tijd aan muziek verloren ging, kunnen we hoogstens vermoeden. Een vergelijking van de catalogus van 1808 met het huidige bestand toont aan, dat nadien niet veel meer verloren is geraakt.

Gezien de bewaard gebleven muziek, bestond een relatief groot deel van het repertoire in Wallerstein uit composities van de hofmuzikanten zelf. De beide bewaard gebleven programmablaadjes lijken dit evenzeer te bevestigen als de 'Nachricht von der Fürstl. Wallersteinischen Hofkapelle' in de 'Musikalische Real-Zeitung', waarin te lezen valt dat de kapel 'hauptsächlich auf vier Tonsezer eingespielt' is, 'nämlich auf Haydn, Rosetti, der nach Haydn sich bildet, Beeke, und den iezigen Hofkonzertmeister zu Bonn, Reicha.

Daar zouden nog de namen van Feldmayr, Fiala, Wineberger en Friedrich Witt toegevoegd kunnen worden. Witt kwam net als Wineberger uit de omgeving van Mergentheim en was lid van de hofkapel in de eerste helft van de jaren 1790; in 1802, kort voor het einde van het oude rijk, benoemde de vorstbisschop van Würzburg hem tot zijn hofkapelmeester.

De composities van de hofmuzikanten waren natuurlijk toegesneden op de speciale mogelijkheden van het orkest en zijn leden. Zij hielden rekening met het feit, dat de kwaliteit van de blazers in Wallerstein gedurende de bloeiperiode uitzonderlijk was. Zo schreef Rosetti ongeveer zes dozijn soloconcerten waarin fluitist Ernst, de hoboïsten Fürall und Klier, fagottist Hoppius en de hoornisten Nagel en Zwierzina al hun virtuositeit op hun instrumenten konden tonen. Speciaal voor de twee hoornisten

componeerden Rosetti, Feldmayr en Witt maar ook Franz Anton Hoffmeister een aantal dubbelconcerten voor twee hoorns. Een bijzondere rol was in Wallerstein weggelegd voor de 'Blasende Musik'. In tegenstelling tot andere centra van dit genre stonden in Wallerstein originele composities op de voorgrond en niet de in die tijd zo geliefde arrangementen van opera-aria's. Be-waard bleven tal van werken voor blazers van Beecke, Feldmayr, Rejcha, Rosetti, Wineberger en Witt.

afbeelding 5: Haydn bleek een gewild componist in Wallerstein en roemde de kwaliteit van de hofkapel

De muziek van Joseph Haydn stond in Wallerstein het meest in aanzien. Daarvan getuigen tot op de dag van vandaag de vele manuscripten en uitgaven van zijn werk in de voormalige hofbibliotheek - daaronder ongeveer 90 symfonieën in afschriften van kopiisten uit Wallerstein en Wenen. Enkele daarvan stammen van Haydn's meest belangrijke kopiisten Radnitzky en Elssler en bevatten eigenhandige correcties of aanvullingen van de componist. Vorst Kraft Ernst, die sinds 1781 in schriftelijk contact met Haydn stond, gaf hem in 1788 opdracht tot het schrijven van drie symfonieën. De voorwaarde, dat buiten de vorst niemand deze werken 'besitzen sollte', negeerde Haydn opzettelijk: naar Wallerstein zond hij afschriften van de partijen, de autografen gunde hij aan het Concert de la Loge Olympique in Parijs. De afschriften bleven bewaard in de bibliotheek van Oettingen-Wallerstein. Het betreft hier de symfonieën nr. 90-92.

Daarnaast lijkt vooral het werk van Weense componisten en werken van componisten die behoren tot de jongere generatie van de Mannheimers favoriet geweest te zijn. Werken van Noord-Duitse componisten treffen we daarentegen slechts zelden aan.

Vorst Kraft Ernst deed al het mogelijke, om zo snel mogelijk in het bezit te komen van muzikale 'nieuwtsjes'. Hiertoe maakte hij gebruik van een net van agenten, waartoe ook Johann von Müller in Wenen behoorde. Eind 1790 verzocht hij hem bijvoorbeeld:

'Ueberhaupt bitte ich Sie, mein lieber Herr Hof Agent, mit Ihrer gewöhnlichen Pünctlichkeit mir alles was von Haide[n] neu im Stich und schriftl. herauskommt zu schicken [...]. Sodann wünsche ich mir ein Verzeichniß nebst einer Preis Note erstens von allen Haidnschen Opern, Oratorien, Cantaten, Arien und Kirchen Musiken, und dann eine dergleichen von den Kirchen-musiken [...] von beeden Haiden, Mozart, Kozeluck, Bonno, Albrechtsberger, Reutter, Graun, Leopold Hofmann und andere, wie auch von letztern einige Arien und Concerte'.

En de reislustige Ignaz von Beecke hield vorst Kraft Ernst niet alleen op de hoogte van de muzikale ontwikkelingen van Wenen tot Parijs, maar hij bestelde ook ter plaatse bij kopiisten of de componist zelf. Of hij zorgde ervoor, dat nieuwe werken te leen naar

Wallerstein gestuurd werden om daar gekopieerd te worden.

Bovendien kunnen we er van uitgaan, dat met zekere regelmaat met andere hoven muziek uitgewisseld werd. Ook werd ze wel door de componisten zelf aan die hoven verkocht. In de hofbibliotheek van Thurn und Taxis in Regensburg zijn talrijke werken van Rosetti en Beecke, maar ook van Fiala, Wineberger en Witt bewaard gebleven, een groot aantal daarvan in afschriften van Franz Xaver Link en Alois Ernst, de hofkopiisten van Wallerstein. Andersom zoekt men in de collectie in Wallerstein, enkele uitzonderingen daargelaten, vergeefs naar werken van componisten uit Regensburg.

6. Contacten met andere hoven / Beroemde gasten

We hebben al gewezen op de reizen, die de hofmuzikanten van Wallerstein, om hun inkomsten te verbeteren, dikwijls om financiële redenen maakten. Deze reizen brachten hen door heel Duitsland. Witt en Beer, Beecke en Rosetti (laatstgenoemde echter niet meer in zijn tijd in Wallerstein) bezochten het hof van de muziekminnende koning van Pruisen Friedrich Wilhelm II, waar vooral de muziek van Rosetti zeer in aanzien stond. Rejcha en Janitsch reisden dwars door Duitsland: o.a. Frankfurt, Hannover, Gotha en Leipzig stonden op het programma; ze speelden in Salzburg, waar ze ook Leopold Mozart bezochten, en in Wenen, waar ze in maart 1778 in het Kärntner-Theater aan twee concerten van de Tonkünstler-Societat meewerkten. Ook Witt en Beer speelden in Wenen, net als de hoornisten Nagel en Zwierzina en niet te vergeten Beecke, die zich tussen 1774 en 1793 zesmaal steeds voor langere tijd in de Donaustad ophield. Türschmidt en Rosetti kwamen zelfs in Parijs, dat Beecke voor hij hofmuziek-intendant werd meerdere malen had bezocht en in 1791 voor het laatst terugzag. Vorst Kraft Ernst en enige hofmuzikanten, met name Rosetti en Beecke, onderhielden bovendien contacten met vele belangrijke hoven in het land: ik noem hier de hoven van Trier, Mainz en Keulen, het hof van de vorsten van Thurn und Taxis, de hoven van Mannheim en München, het hof van de hertog van Württemberg etc. etc. Niet onvermeld mogen ook de goede betrekkingen van Kraft Ernst met het keizerlijk hof in Wenen blijven, waar leden van de familie Oettingen-Wallerstein generaties lang in dienst waren, ondermeer als diplomaat en hoge ambtenaar. Een jongere broer van Kraft Ernst, graaf Philipp Karl Joseph bijvoorbeeld, was rond 1800 voorzitter van de rijkshofraad.

afbeelding 6: Wallerstein

Omgekeerd waren de residenties in Wallerstein en Hohenthalheim reisdoel van tal van muzikanten van aanzien: in oktober 1777 verbleef Mozart, op weg naar Mannheim en Parijs, een paar dagen in Hohenthalheim, met als doel, zich aan vorst Kraft Ernst, die hem in 1770 in Italië had leren kennen en hem had uitgenodigd naar Wallerstein, te laten horen. Ongelukkigerwijs viel zijn bezoek precies in die tijd dat de kapel na de dood van de vorstin op non actief gesteld was en de vorst geen plezier meer had in muziek.

In december 1790 verbleef Joseph Haydn,

eveneens gehoor gevend aan een uitnodiging van de vorst, op zijn eerste reis naar Londen, meerdere dagen in Wallerstein, waar hij zich lovend uitliet over de kwaliteiten van de kapel.

Ook het verblijf aan het hof van Wallerstein van enige van de meest beroemde instrumentalisten van die tijd staat vast. Zoals dat van de in Dresden werkende hoboïst Carlo Besozzi, de boheemse hoornvirtuoos Giovanni Punto en de fluitist Johann Baptist Wendling, die zich met zijn vrouw, de sopraan Dorothea Wendling, zelfs meerdere maanden in Wallerstein moet hebben opgehouden.

Net als de beroemde zoon van Johann Türschmidt, Karl, keerde ook de in Augsburg geboren Johann Gottfried Eckard als gastsolist in zijn geboortestreek Zwaben terug. Karl Türschmidt maakte in Parijs, Berlijn en Londen furore, terwijl Eckard als klaviervirtuoos in Parijs triomfen vierde.

De bloeitijd van de hofkapel in Wallerstein liep ten einde, toen tussen 1796 en 1800, gedurende de coalitie-oorlogen Franse troepen tijdelijk grote delen van Zuid-Duitsland bezet hielden. Vorst Kraft Ernst zag zich meerdere malen gedwongen Wallerstein te verlaten, om met het hele hof in het naburige, neutrale markgraafschap Ansbach zijn toevlucht te zoeken. Zijn dood op 6 oktober 1802 en het overlijden van Beecke op 2 januari 1803 markeren het begin van de neergang van de kapel. In 1806 verloor het vorstendom Oettingen-Wallerstein zijn soevereiniteit. De compleet veranderde financiële positie van het vorstenhuis had drastische bezuinigingen tot gevolg, die ook de hofmuziek gevoelig troffen: de muzikanten, die niet tot de bedienden behoorden, werd dringend verzocht, elders een aanstelling te zoeken, van hen die bleven werd het salaris gekort, vrijkomende posten werden niet meer bezet. In 1823, na het terugtreden van de oudste zoon van Kraft Ernst, vorst Ludwig, ten gevolge van een huwelijk beneden zijn stand werd gestopt met de hofconcerten. De laatste 'echte' hofkapelmeester, Johann Andreas Amon, stierf in 1825. Zijn 'opvolger', Johann Michael Mettenleiter, koorregent aan de parochiekerk in Wallerstein, nam de post van kapelmeester alleen als bijbaan waar.

In 1811, toen de grote tijd van het orkest in Wallerstein reeds geschiedenis geworden was, schreef Felix Joseph Lipowski in zijn 'Baierisch Musik-Lexikon':

'Dieses Orchester wurde vom Herrn Fürsten von Oettingen-Wallerstein bereits vor 40 Jahren gebildet zur Ehre seines Hofes, seines Geschmacks, und seines kleinen Ortes Wallerstein, das ein paar Hundert Häuser zählet, und außer dem Schloße des Fürsten keine Merkwürdigkeiten hat.'

Günther Grünsteudel is als vakreferent werkzaam aan de Universiteit van Augsburg, waar hij ook de leiding heeft over de muziekcollectie van de Universiteitsbibliotheek. Daarnaast is hij secretaris van de Internationale Rosetti Gesellschaft en secretaris van de Internationale Leopold-Mozart-Gesellschaft. Voor inlichtingen over de Internationale Rosetti Gesellschaft: www.Rosetti.de.

Keuze uit de literatuur

Ludwig Schiedermaier: Die Blütezeit der Öttingen-Wallerstein'schen Hofkapelle. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Adelskapellen, in: Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft 9 (1907/08), p. 83-130

Oskar Kaul: Einleitung, in: ders. (Hrsg.): Anton Rosetti. Ausgewählte Sinfonien. Leipzig 1912, p. IX-XXXV

Anton Diemand: Josef Haydn und der Wallersteiner Hof, in: Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg 45 (1920/22), p. 1-40

Ernst Fritz Schmid: Ein schwäbisches Mozart-Buch. Lorch 1948. Nachdr. Augsburg 1998

Adolf Layer: lemma 'Wallerstein', in: Blume, Friedrich (Hrsg.): Die Musik in Geschichte und Gegenwart, Bd. 14. Kassel 1968. sp. 169-171

Jon R. Piersol: The Oettingen-Wallerstein Hofkapelle and its Wind Music. Diss. Univ. of Iowa 1972

Sterling E. Murray: Antonio Rosetti and his Symphonies. Diss. Univ. of Michigan 1973

Gertraut Haberkamp: Thematischer Katalog der Musikhandschriften der Fürstlich Oettingen-Wallerstein'schen Bibliothek Schloß Harburg. München 1976

Volker von Volckamer: Aus dem Land der Grafen und Fürsten zu Oettingen: Kalenderbilder und Kalendergeschichten. Wallerstein 1995

Ursula Kramer: lemma 'Oettingen-Wallerstein', in: Finscher, Ludwig (Hrsg.): Die Musik in Geschichte und Gegenwart. 2. Aufl. Sachteil, Bd. 7. Kassel 1997, sp. 578-581

Günther Grünsteudel: Wallerstein - das Schwäbische Mannheim. Text- und Bilddokumente zur Geschichte der Wallersteiner Hofkapelle (1747-1825). Nördlingen 2000

Sterling E. Murray: lemma 'Oettingen', in: Stanley F. Sadie (Hrsg.): The New Grove Dictionary of Music and Musicians. 2. ed., Vol. 18. London 2001, sp. 345 v.

BIJLAGE: DE STAND VAN ONDERZOEK

Allereerst echter enige opmerkingen over het bronnenmateriaal en de actuele stand van het onderzoek. Het archief van het vorstenhuis, dat tot de belangrijkste adellijke archieven in Duitsland behoort, is door de eeuwen heen vrijwel ongeschonden op slot Harburg bewaard gebleven. De in grote hoeveelheden aanwezige bronnen over de geschiedenis van de hofkapel zijn pas voor een deel onderzocht.

Een uitgebreide beschrijving van het muzikleven bij de vorsten Oettingen-Wallerstein op basis van deels recent ontsloten materiaal door voormalig vorstelijk archiefdirecteur Volker von Volckamer is al geruime tijd in voorbereiding.

In de afgelopen honderd jaar zijn met name over de individuele leden van de Wallersteinse hofkapel en hun muziek talloze studies verschenen. Slechts enkele publicaties behandelen de Wallersteinse hofkapel als geheel. De eerste, die zich, op basis van het bronnenmateriaal, met deze materie bezig heeft gehouden, was de latere hoogleraar in Bonn Ludwig Schiedermaier. In 1908 publiceerde hij in de Sammelbände van het Internationale Musikgesellschaft het deel: Die Blütezeit der Öttingen-Wallerstein'schen Hofkapelle. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Adelskapellen, een nuttig boek dat voor een groot deel tot op de dag van vandaag bruikbaar gebleven is.

Hierop volgden zowel de eerste levensbeschrijving van wel de meest belangrijke Wallersteinse hofmuzikant, Antonio Rosetti, die Oskar Kaul als inleiding publiceerde in de door hem in de Denkmäler der Tonkunst in Bayern uitgegeven band Antonio Rosetti: Ausgewählte Sinfonien (Leipzig 1912), als de uiterst zorgvuldige, detailrijke studie 'Josef Haydn und der Wallersteiner Hof' van de Wallersteinse hofarchivaris Anton Diemand, verschenen in 1922 in het Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg. In beide publicaties worden verdere details over de geschiedenis van de hofkapel gepresenteerd, waarbij Diemand op enkele punten Kaul kon preciseren en corrigeren. Ongeveer 50 jaar later volgde de dissertatie van Jon R. Piersol (The Oettingen-Wallerstein Hofkapelle and its Wind Music, University of Iowa 1972) en Sterling E. Murray (Antonio Rosetti and his Symphonies), University of Michigan, 1973). Murray heeft nadien steeds weer artikelen op het gebied Rosetti en de hofkapel in Wallerstein gepubliceerd

In het jaar 2000 tenslotte, verscheen bij de door mijzelf geconcipeerde tentoonstelling Wallerstein - das Schwäbische Mannheim een begeleidende catalogus, die een poging doet de stand van de wetenschap tot dan toe samen te vatten. Net als het vorstelijk huisarchief is ook de voormalige hofbibliotheek bewaard gebleven. Ze bevat meer dan 120.000 handschriften en drukken van vóór 1900, daaronder zo'n 2.400 muziekwerken uit voornamelijk de tweede helft van de 18de eeuw. Een niet gering deel daarvan moet worden gerekend tot het repertoire van de hofkapel. Die ongeveer 1800 muziekhandschriften en 600 drukken werden al meer dan 25 jaar geleden gecatalogiseerd door Gertraut Haberkamp in het kader van het project 'Kataloge bayerischer Musiksammlungen'. In 1980 werd de hofbibliotheek aangekocht door de Beierse staat. Sindsdien is ze onderdeel van de Universiteitsbibliotheek Augsburg.